

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מה בין המשפט החסר למשפט הסתמי?

באחד מתחומי התחביר, בתחום המשפט החסר והסתמי, מסייע לנו הדקדוק הגנראטיבי-טראנספורמאטיבי סיוע רב. על פי השיטה הדקדוקית הזאת יש להבחין בין מבנה השטח לבין מבנה העומק. מבנה השטח הוא המשפט פהניתו, בצורתו התקנית הנאמרת או הפתובה. מבנה העומק הוא המבנה המשוחזר, שיש להניח, כי המשפט הנתון נגזר ממנו על פי חוקים כלשהם. אותם מבנה עומק הוא המשמש יסוד לניתוח הסמנטי, לניתוח המשמעות, של אותם משפט. מבנה השטח, מבנה העומק והחוקים המקשרים ביניהם שייכים לרמה התחבירית. ניתוח המשמעות שייך, למעשה, לרמה הסמאנטית. השיטה הדקדוקית הזאת עוזרת לנו בשעת העיון בשאלת המשפטים החסרים הסתמיים. ספרי התחביר¹ מייחדים להם

---

1. יהושע בלאו, יסודות התחביר, ירושלים תשכ"ו, עמ' 162-166; מרדכי יואלי, תחביר עברי, תל-אביב תש"ך, עמ' 98-104; שמחה נהיר, עיקר תורת המשפט, חיפה תשי"ג, עמ' 31-33; יצחק פרץ, תחביר הלשון העברית, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 64-67, 72-73; חיים רבין, תחביר לשון המקרא, (אקדמון) ירושלים, עמ' 35-42, 74-75; W. Gesenius, *Hebrew Grammar*, E. Kautzsch (ed.), A. E. Cowley (trans.), Oxford 1910, 144, 147

פרקים נפרדים, ובצדק, אך מדרך הדין שבהם אין התלמיד יודע תמיד, פיצד יש לכנות את המשפט וכיצד יש לנתחו, שהרי משפט חסר הוא לפעמים סתמי, ומשפט סתמי הוא לפעמים גם חסר. זיהוי של משפט כסתמי אינו מונע לכתחילה את אפשרות היותו משפט חסר, ולהפך, אף זיהוי של משפט כחסר אינו מוציא בדיעבד מפלל אפשרות את היותו משפט סתמי.

ההבחנה בין המשפט החסר ובין המשפט הסתמי נובעת למעשה מרמות שונות של ניתוח. משפט נקרא חסר ברמה התחבירית, וסתמי ברמה הסמאנטית. הקביעה, כי משפט הוא חסר, נעשית על סמך שיקולים תחביריים טהורים. בעת בדיקת המבנה העילי של המשפט מתברר, שאחד החלקים נעדר בו, בין זהו נושא או נשוא או שניהם. לפיכך המשפט הוא חסר. לעומת זאת, המשפט נקרא סתמי, משום שעושה הפעולה אינו ידוע. הוא מישהו או משהו, כל אחד ואחד, או סתם אנשים. מבחינה תחבירית יכול עושה הפעולה להיזכר במפורש במשפט, אך מבחינה סמאנטית הוא בלתי ידוע.

מפיון שבשתי רמות ניתוח שונות זו מזו אנו עוסקים, לפיכך ייתכנו בניתוח המשפטים ארבעת הצירופים הבאים:

סוג המשפט	רמה תחבירית	רמה סמאנטית
א	חסר	סתמי
ב	לא חסר	סתמי
ג	חסר	לא סתמי
ד	לא חסר	לא סתמי

המשפט הנפוץ והשכיח הוא דוקא המשפט מן הסוג הרביעי, היינו משפט, שהנושא והנשוא מצויים ומפורשים בו. לדוגמה: משה חזר הביתה.

משפט חסר, שאיננו סתמי (סוג ג לעיל), הוא משפט, שחלק חסר בו, אך חלק זה ידוע מן המשפט הקודם, מתוך שאלה שנשאלה או מתוך ההקשר הפללי, שנאמרו בו הדברים. כלומר, זהו משפט, שבו כל החלקים מצויים במבנה העומק, אך אחד מהם לפחות הוחסר במבנה השטח. לסוג זה של המשפטים קורא בלאו (שם, עמ' 164–165) בשם משפט בן השלמה. דרך משל: ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו (ישעיה א.ג). במבנה העומק: וחמור ידע אבוס בעליו. וכך: הסגר משה את החלון? — לא. במבנה העומק: משה לא סגר את החלון. וכך: משה ושמואל איחרו לבוא. פשהגיעו סוף-סוף, נשמנו לרנחה. במבנה העומק: פשהגיעו משה ושמואל...

לאותו סוג משפטים, החסרים ושאינם סתמיים, נשייך גם את משפטי הקריאה למיניהם, דוגמת "שלום!", "לילה טוב!". וכו', שהם בדרך כלל מושאים² במבני העומק (וראה להלן).

משפט לא-חסר שהוא סתמי (סוג ב לעיל) הוא משפט שלם מצד עצמו, שנושאו התחבירי נזכר בו במפורש, אך מבחינה סמאנטית אין הוא מסוים ומפורש, או שמבחינת מבנה העומק אין לדעת מי עשה את הפעולה (ראה להלן דוגמאות 1–5). סוג המשפט החסר והסתמי (סוג א לעיל) מצוי במקום

---

2. חשוב על "הוא אמר לנו שלום". "הוא איחל להם לילה טוב".

שהניתוח התחבירי מורה על חסר, והשיקול הסמאנטי מצביע על אי־ודאות לגבי היותו של הנושא. בלאו (תשכ"ו, עמ' 165, בהערה) מבחין בין משפט חסר למשפט סתמי על פי קריטריונים סמאנטיים ומורפולוגיים, היינו, משפט סתמי מביע הרגשה או מצב, שלא כמשפט החסר, המביע קריאה וקביעת מציאות (קריטריון סמאנטי). ועוד, המשפט הסתמי הוא בצורת פועל ושם־תואר, ואילו המשפט החסר הוא בצורת שם־עצם, (קריטריון מורפולוגי). לשיטתו, "חושך" הוא משפט חסר, ו"מחשיך" הוא משפט סתמי. לשיטתנו, ההבחנה אינה בין משפט חסר לסתמי, אלא בין משפט חסר לא־סתמי ("חושך" — מעין "יש חושך"), לבין משפט חסר וסתמי ("מחשיך"). שבו הנושא התחבירי הפורמלי חסר ומשמעותו סתמית.

נדגים עתה את דברינו במשפטים מספר:

- (1) לא־יתיצב איש לפניך כל ימי חיך (יהושע א, ה). המשפט לא־חסר והוא סתמי. המשפט שלם מבחינה תחבירית. "איש" הוא הנושא העילי³ במשפט, ולפיקך המשפט אינו חסר. המשפט סתמי מבחינה סמאנטית. "איש" אינו מישוהו, המסוים ומפורש מבחינה סמאנטית.
- (2) ולא נודע פי באו אל־קרבנה (בראשית מא, כא) — הנושא העילי³ במשפט הוא "פי באו אל קרבנה". המשפט אינו חסר. במבנה העומק הפונה היא, ש"איש לא ידע, פי באו אל קרבנה"; היינו, במבנה העומק קיים נושא אחר למשפט. אותו

3. [לומר ב"מבנה השטח" (ב"מבנה העילי").]

נושא ("איש") הוא בעל תכונת סתמיות מבחינה סמאנטית, ולפיכך המשפט הנ"ל הוא סתמי.

בדומה למשפטים (1)–(2) ינותחו גם המשפטים (3)–(5) כמשפטים שלמים מצד עצמם (=לא־חסרים), שנושאי העומק שלהם הם בעלי תכונת הסתמיות, ולפיכך הם משפטים סתמיים מבחינה סמאנטית:

(3) הועלה מחיר הלחם.

(4) ושמע השמע את־קול השופר (יחזקאל לג, ד).

(5) והטמין המטמין והדליק המדליק (שבת לה ע"ב).

המשפטים הבאים (6)–(11) הם חסרים וסתמיים. חסר בהם

הנושא העילי³, ומשמעות נושא העומק היא סתמית:

(6) ביום ההוא יִתְקַע בשופר גדול (ישעיה כז, יג)

(7) אז הוחל לְקַרֵּא בשם ה' (בראשית ד, כו)

(8) לנביא היום יִקְרָא לפנים ה' (שמואל א' ט, ט)

(9) צר לי עליך (שמואל ב' א, כו)⁴

(10) ההיטב חרה לך (יונה ד, יד)⁵

(11) פי טוב לנו במצרים (במדבר יא, יח)

---

3. [ראה לעיל].

4. אבל לא המשפט: צר לי המקום (ישעיה מט, כ), כי שם הנושא "המקום" הוא מפורש ומסוים. לפיכך משפט זה אינו חסר ואינו סתמי.

5. אבל לא המשפט: ואף ה' חרה בעם (במדבר יא, לג), שבו הנושא "אף ה'" מפורש.

בעברית רווח השימוש בפעלים נטויים, מבלי שייזכר הנושא במפורש במשפט. כיון שהפועל נטוי, צורתו הדקדוקית מלמדת על נושא מפורש כלשהו "הם/הוא/אתה". ברם אותו נושא אין יודעים מיהו, ולפיכך מבחינה סמאנטית המשפט סתמי. לדוגמה:

(12) קראו לי כבר הביתה. "הם", "בני הבית", פנראה, קראו. הם נזכרים בצורה הנטויה, בסיומת -ו⁶, ולפיכך הם מצויים במבנה השטח. גם במבנה העומק הם מצויים, אבל לא נזכרו במפורש, ולפיכך המשפט סתמי.

(13) שוב אין מדברים על הקפאת מחירים. הנושא "הם" מצוי בסיומת -ים. הנושא אינו מסוים מבחינה סמאנטית (אנשים, הציפור, הפול), לפיכך המשפט סתמי.

(14) פי מן-הבאר ההיא ישקו העדרים (בראשית כט, ב). כנ"ל.

(15) ויקרא שמו אלון בכות (בראשית לה, ח). "הוא" (אולי יעקב) נרמז בעזרת הצורה הנטויה בתחילית י-. כיון שאין יודעים למי הפונה, המשפט סתמי.

(16) כה תאמר אל-הנביא (ירמיה כג, לז). "אתה" נרמז בצורה הנטויה בתחילית ת-. אין יודעים, למי הפונה, ולכן המשפט סתמי.

ובדרך הזאת נוכל להוסיף ולנתח את כל המשפטים.

---

6. כשם שבמשפט "קראתי לו לעלות הביתה" הנושא המפורש "אני" נזכר בסיומת -תי.

סיפומו של דבר: אין בין המשפט החסר ובין המשפט הסתמי ניגוד כלשהו, ולפיכך אין צורך להבחין ביניהם. פדי להבחין בין הדברים, אנו זקוקים לאמת מידה אחת. פיון שהפלים, שאנו נעזרים בהם לתיאור כל אחד מסוגי המשפטים, שונים הם, לא ייתכן פלל עימות ביניהם. הקביעה, שמשפט הוא חסר, היא תחבירית; סיווגו פסטי סמאנטית היא.

אסתר גולדנברג

אופטימיסטן, אופטימיסטון — ולשונו של עגנון

(א) במאמרו "ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי" (לשונונו לעם, טבת תשל"ח) הביא מ' מורשת את אופטימיסטן כאחת המלים, שבהן בחר עגנון "צורני גזירה חדשניים שנראו לו עדיפים מן הקיימים או למען גיוון סגנונו", ובמילואים למאמרו הוסיף את פרוקוריסטן. ואולם אין אופטימיסטן מאלפת כשלעצמה, אלא רק פנציגת כל המלים העשויות כמתפונתה ובדרך שימושה בלשון עגנון.

מלים בפיומת - יסטן מצויות עוד בלשון עגנון — "תמול שלשום": סימינריסטן (עמ' 327); אנרכיסטן (עמ' 108). סוציאליסטן (עמ' 44); "עד הנה": ניהיליסטן (עמ' 240). "שירה": פולקלוריסטן (עמ' 316), פרוניסטן (עמ' 314).